

ПРОПОВІДНИЦЬКЕ МИСТЕЦТВО ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА

Матушек О.Ю. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського Бароко: Монографія. – Харків: Майдан, 2013. – 360 с.

Постать Лазаря Барановича – видатного українського церковного, культурно-освітнього, літературного діяча XVII ст. – доволі багатогранна та неоднозначна на тлі барокової доби в українському письменстві. Проте його творча спадщина досі досліджена недостатньо, а то й однобічно: в українському літературознавстві маємо останнім часом переважно інтерпретації його віршової творчості (Р. Радишевський, Т. Рязанцева, Вал. Шевчук), а про його проповідницьку прозу свого часу писав хіба що В. Крекотень у зв'язку з оглядом ораторсько-проповідницького феномену другої половини XVII ст. Отже, значний пласт проповідницьких творів Лазаря Барановича виявився малодослідженим у літературознавчому аспекті, а особливо із погляду функціонування в українській літературі барокового стилю.

Монографія Олени Матушек заповнює цю прогалину в нашій філологічній науці. Передусім з'ясовано значення Чернігова другої половини XVII ст. як релігійного та культурно-освітнього центру. Таким це місто стало завдяки особистості Лазаря Барановича, котрий постав як лідер та ініціатор багатьох рухів – православного, освітнього, друкарського, літературного. Тут на ту пору навколо архієпископа об'єдналися ті, хто згодом увійшов у самотню історію українського бароко – І. Величковський, О. Бучинський-Яскольд, Л. Крщонович, Д. Туптало, І. Орновський. Душею цього кола був сам Баранович. Показово, що саме в його друкарні (за його життя та по смерті) були надруковані десятки поетичних книжок на теми філософські, морально-повчальні, історичні, патріотичні.

Автор монографії вносить чимало маловідомих фактів до біографії Барановича, відтворюючи його життєпис на тлі бурхливого XVII століття. Своєрідним доповненням до осмислення постаті видатного діяча стало оприявлення та аналіз творів його сучасників, котрі створили літературний портрет лідера Чернігівських Атенеїв.

Упоравшись з історичним та культурним контекстом діяльності Барановича, О. Матушек узялася за головне питання своєї монографії, поставивши за мету з'ясувати особливості його проповідницької творчості. Переплітаючи теорію проповіді (гомилетику) з її практичним застосуванням у творчості Барановича,

авторка подає ще один портрет – вправного проповідника, який досконало володів риторичними технологіями свого часу для висловлення основних релігійних ідей та власних інтерпретацій Святого Письма й повсякденного життєвого тексту. У монографії слушно відзначено, що молитовні роздуми Барановича “трансформували самоосмислення особи, що породжувала тексти. У текстах архієпископа особливо помітна тримодальність мнемонічної діалогічності, оскільки вона розділяється на діалог із самим собою, діалог з читачем та діалог з Богом” (79). Водночас, на наш погляд, у цьому розділі приділено недостатньо уваги осмисленню проповіді як літературного твору. У подальших розділах цей аспект аналізу надолужено розглядом конкретних літературних фактів із погляду їх барокової поетики, проте варто було б на теоретичному рівні визначитися із проповіддю як специфічним літературним жанром (власне, сформулювати, що саме надає проповіді художності, літературності).

У монографії ретельно проаналізована композиція проповідей крізь призму тогочасного церковного красномовства. Особлива увага звернута на центральну частину проповіді – нарацію, у зв'язку з чим зазначено, що в Барановича нарація формується за кількома принципами: проповіді на євангельські читання, побудовані на взірці гомілії; текст представлено через сюжетні лінії; головним способом трансформації матеріалу є ампліфікація (до речі, один

із найпомітніших стильових засобів бароко). Крім проповідей, аналізується композиція світських промов – у формі послань-листів до московського царя. У цій частині монографії становлять інтерес не лише композиційні засоби проповідника, а і зміст творів, який розкриває ставлення Барановича до Московії, котра на ту пору розпочала колонізацію України (після так званої Переяславської ради). О. Матушек розглядає низку маловідомих (а найбільше – не актуалізованих ні в царські, ні в радянські часи) текстів, у яких чернігівський архієпископ оспівує царя, схиляється перед ним, перед московською короною, тим самим засвідчуючи вірнопідданість і чекаючи від царя винагороди. І виявляється, що Лазар Баранович був одним із перших апологетів тих царських заходів, які згодом знищили шанс України стати незалежною, перетворивши її соціально-політичне життя на “велику руїну”.

У проповідях Барановича, як зазначено в монографії, важливим смисловим та літературним компонентом є агіографічний дискурс. Ідеться про образи святих, яким часто приурочувалася вся проповідь. І тут трапляються інтерпретації, що стосуються не лише традиційних постатей у православному календарі пошанування, а здебільшого “своїх” святих – перших руських ченців Антонія та Феодосія, князя Володимира, княжичів Бориса і Гліба. Такі проповіді рясніють реаліями з часів Київської Русі, виявляючи історичну ерудицію проповідника. О. Матушек зауважує в цьому контексті одну дуже важливу річ: “Фактично кожен святий у Лазаря Барановича був зразком для наслідування для певної соціальної групи: святі – князям, царі – гетьманам і старшині, святителі – митрополитам, єпископам та священникам, преподобні – ченцям” (167). Отже, проповідь Барановича часто становила собою текст, у якому був закладений сценарій поведінки духовного лідера або звичайної людини в повсякденному житті й у конкретних суспільних ситуаціях.

Проповідь належить до творів, які обов’язково передбачають діалог, своєрідно моделюють образ адресата.

Тому не випадковий у монографії розділ про “віртуального реципієнта”, котрий у проповідника мислився як “колективний/індивідуальний”, а також абстрактний. У цьому розділі була нагода дослідити функції проповіді, засоби естетичного впливу на слухача (читача), форми емоційного самовиявлення, яке породжує сугестивну силу слова та емпатію. О. Матушек на прикладі творів зі збірок Барановича “Меч духовний” і “Труби словес проповідних” переконливо показала, як твориться художній (емоційно-сугестивний) світ проповіді, коли в нагоді казнодію як емоційний об’єкт стають картини Страшного суду, стилістичними засобами досягається особливий пафос, пошваблює казання дотеп, тлумачення імен. Приділено увагу тут і таким характерним для бароко засобам, як антитеза, пишнослів’я (досягається завдяки численним риторичним фігурам, ускладненій стилістиці), авторська інтерпретація біблійних сюжетів, мовно-стилістичне оформлення.

Загальне враження про реципієнта проповідей Барановича доповнюють п’ятий і шостий розділи монографії, де подається інформація про адресатів і читачів творів архієпископа. Наведено цікаві факти, на які з певних причин раніше не звертали увагу дослідники: “Меч духовний” і “Труби словес проповідних” присвячені московському цареві з відповідним графічним антуражем. У деяких своїх словесних пасажах Баранович постає у принизливій ролі підлабузника, запопадливо ставиться до царя, випрошуючи в нього папір для друкарні. На проповіді Барановича, виявляється, була неоднозначна реакція: у монографії наведені писемні свідчення про ставлення до них “розкольника” Никона, загалом старообрядців, а також відомого церковного діяча й письменника Симеона Полоцького. Розділ “Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі XIX – XXI ст.” не лише увиразнює картину рецепції проповідницьких творів чернігівського архієпископа, а й засвідчує дослідницьку ерудицію О. Матушек, яка доклала чимало зусиль, розшукавши та систематизувавши десятки фактів сприйняття й осмислення

творчої спадщини Барановича протягом двох останніх століть.

Монографія О. Матушек – відрядне явище в українському літературознавстві, зокрема у сфері дослідження нашого давнього письменства, де останнім часом помічена активізація, унаслідок чого з небуття воскрешаються літературні факти, які або забулися, або були притлумлені різноманітними

ідеологічними нашаруваннями в умовах колоніального існування України. Книжка має важливе значення в такому аспекті, до того ж написана вона прозорим стилем, не захаращеним термінологічними викрутасами, скомпонована таким чином, щоб усебічно розкрити творчу постать Лазаря Барановича загалом і його колоритну проповідницьку спадщину зокрема.

Отримано 23 червня 2013 р.

*Петро Білоус
м. Житомир*

